

Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym

Przejdź do produktu na ksiegarnia.beck.pl

Wstęp

Obowiązujące w KRO regulacje dotyczące winy w prawie rozwodowym nie podlegały modyfikacjom od jego wejścia w życie 1.1.1965 r. Mimo upływu blisko 60 lat ich funkcjonowania wina rozkładu pożycia małżeńskiego nie tylko nie stała się przedmiotem opracowania monograficznego, ale nawet publikacje artykułowe są nieliczne¹. Uzasadnia to podjęcie tytułowego tematu. Z perspektywy teoretycznej, skoro niezwykle istotny element prawa rozwodowego znajduje się właściwie poza opisem dogmatycznym, potrzeba poddania go analizie wydaje się wręcz palącą.

Nie można tracić również z pola widzenia doniosłości praktycznej tytułowego zagadnienia. Jak wynika z danych GUS, obecnie w Polsce w przypadku około 20% orzekanych rozwodów następuje rozstrzygnięcie o winie rozkładu pożycia². Co prawda odsetek ten się zmniejsza³, a sprawy rozwodowe, w których następuje zaniechanie orzeczenia o winie na zgodne żądanie małżonków (art. 57 § 2 KRO), stanowią zdecydowaną większość⁴, to jednak nadal rozstrzygnięcie o winie następuje w kil-

¹ Dla porządku należy zauważyć, że również na gruncie wcześniej obowiązujących przepisów KR czy PrMałzD wypowiedzi doktryny nt. winy były nieliczne i przyczynkarskie. Z opracowań dotyczących ogólnie winy w kontekście rozwodu, a nie wyłącznie pewnych jej aspektów (np. zasady rekryminacji), zob.: *J. Poznański*, Wina stron a rozwiązanie małżeństwa, *Gł.Sąd.* 1935, Nr 5, s. 349; *J. Suski*, Wina w rozwodzie, *NP* 1962, Nr 10, s. 1314; *S. Szer*, Wina w rozkładzie pożycia małżonków, *NP* 1968, Nr 5, s. 724.

² W 2021 r. na 60 628 rozwodów rozstrzygnięcie o winie nastąpiło w 12 027 przypadkach, co stanowiło 19,83%; w 2019 r. na 65 341 rozwodów rozstrzygnięcie o winie nastąpiło w 13 598, czyli 20,81%. Dane za: *Rocznik demograficzny GUS 2020*, Warszawa 2020 i *Rocznik demograficzny GUS 2022*, Warszawa 2022.

³ Jeszcze w 2006 r. na 71 912 orzeczonych rozwodów rozstrzygnięcie o winie nastąpiło w 21 522 sprawach, co stanowiło 29,93%.

⁴ Otwarte pozostaje pytanie o przyczyny składania wniosków o nieorzekanie o winie rozkładu pożycia. Zmiany społeczne i wola szybkiego oraz „kulturalnego” uzyskania rozwiązania małżeństwa nie wydają się jedyną taką okolicznością. Jak wynika z badania praktyki sądowej, złożenie przez małżonków żądania nieorzekania o winie rozkładu pożycia było rozwiązaniem preferowanym przez sądy, które w różny sposób, niejednokrotnie budzący poważne wątpliwości, starały się skłonić małżonków do sformułowania takiego żądania. Zob. *M. Domański*, Powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców w wyroku rozwodowym, *Pr.Dział.* 2015, t. 21, s. 18 i n.

kunastu tysiącach spraw rocznie⁵. Jest to bardzo znacząca liczba. Ponadto należy zauważyć, że modelowo nawet żądanie zaniechania orzekania o winie nie oznacza, że sąd w toku procesu nie poddaje analizie problematyki zawinienia. Ma ona znaczenie z perspektywy stosowania tzw. zasady rekryminacji (art. 56 § 3 KRO).

W tak dużej liczbie spraw ujawniają się poważne problemy praktyczne⁶, które nie tylko nie są podejmowane w doktrynie prawa rodzinnego, lecz także, od 6.2.2005 r.⁷, właściwie nie stają się przedmiotem rozważań SN z uwagi na wyłączenie możliwości złożenia skargi kasacyjnej w sprawach o rozwód (art. 398² § 2 pkt 1 KPC).

Niniejsze opracowanie ma charakter ściśle konstrukcyjny. Z tego powodu podstawową metodą zastosowaną w pracy jest metoda formalno-dogmatyczna⁸, zmierzająca, głównie z wykorzystaniem językowej i logicznej analizy tekstu prawnego, do zrekonstruowania obowiązujących norm prawnych i osadzenia ich w systemie, a więc wskazania zależności i powiązań między zrekonstruowanymi normami⁹. W pewnym zakresie wykorzystana zostanie również metoda historyczna, która ma wykazać, że obowiązujące rozwiązanie w zakresie winy nie jest konstrukcją *ex nihilo* wprowadzoną do KRO, ale stanowi kolejny etap w rozwoju polskiego prawa rozwodowego. Monografia została poświęcona wyłącznie problematyce rozwodowej, co nie pozbawia jej aktualności również na gruncie separacji z uwagi na odesłanie zawarte w art. 61³ § 1 KRO.

Celem pracy jest zdefiniowanie pojęcia winy rozkładu pożycia małżeńskiego, określenie przesłanek jej przypisania, jak również, a może przede wszystkim, osadzenie go w systemie polskiego prawa rodzinnego z uwzględnieniem funkcji, które ma spełniać. Mimo że temat pracy jest ściśle związany z kontekstem prawa krajowego, znajdują się w niej ode-

⁵ Pomijając „pandemiczne” lata 2020 i 2021, w których funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości było mocno ograniczone, w ostatnich 10 latach liczba rozwodów oscylowała wokół 65 000 rocznie.

⁶ Zob. *M. Domański*, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym. Raport z badania pilotażowego, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2017, *passim*.

⁷ A więc wejścia w życie ustawy z 22.12.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2005 r. Nr 13, poz. 98).

⁸ O charakterystyce dogmatyki jako modelu refleksji nad prawem zob. *J. Wróblewski*, Podstawowe problemy metodologiczne dogmatyki prawa, StM 1980, Nr 20, s. 115.

⁹ Zob. *Z. Ziemiński*, Metodologiczne zagadnienia prawoznawstwa, Warszawa 1974, s. 104 i n.; *tenże*, Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych, Warszawa–Poznań 1983, s. 10 i n.; *J. Wróblewski*, Paradygmat dogmatyki prawa a prawoznawstwo, w: *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych* (red. *S. Wronkowska, M. Zieliński*), Poznań 1990; *J. Sielmach, B. Brożek*, Metody prawnicze, Warszawa 2006, s. 32 i n.

słania do literatury obcej, które mają służyć wskazaniu kierunku interpretacji czy też wsparciu wykładni przepisów KRO tam, gdzie jest to możliwe i potrzebne.

W literaturze polskiej pojawiają się postulaty likwidacji winy rozkładu pożycia jako elementu systemu prawa rozwodowego¹⁰. Niniejsza praca nie ma jednak dawać odpowiedzi na pytanie o przydatność winy jako elementu prawa rozwodowego, jak również przesądzać, czy obowiązujące ujęcie powinno zostać utrzymane czy też zmienione. Są to zagadnienia raczej z zakresu polityki prawa, a ich rozwiązanie zależy od przyjęcia określonych założeń światopoglądowych i społecznych dotyczących ogólnie modelu rozvodu. Prezentowane opracowanie ma charakter niejako uprzedni w stosunku do dyskusji o sensie pozostawienia winy jako elementu prawa rozwodowego. Zawiera ono analizę i opis zagadnienia winy w prawie rozwodowym, a nie ocenę przyjętego przez ustawodawcę modelu. Wydaje się, że najpierw wymaga naświetlenia zagadnienie, czym jest wina rozkładu pożycia małżeńskiego, jakie ma znaczenie oraz jakie funkcje spełnia, a także na ile i w jaki sposób wpisuje się w system prawa małżeńskiego, aby możliwa była bardziej świadoma i pełniejsza dyskusja o rozwiązaniach *de lege ferenda*. Postulaty usunięcia kategorii winy z KRO nie zmieniają również rzeczywistości, w której stosowanie przepisów o winie rozkładu stanowi podstawę rozstrzygnięć zapadających, jak wskazano, w tysiącach spraw każdego roku.

W ramach zarysowanych wyżej celów opracowania rozważania będą prowadzone wokół następujących założeń (też badawczych):

- 1) wina rozkładu pożycia małżeńskiego *de lege lata* nie jest wynikiem uchybienia ani błędu ustawodawcy, który pozostawił nieopatrzenie niepasujący do nowego systemu rozvodu element odpowiadający dawnej koncepcji bezwzględnych zawinionych przesłanek; obowiązująca konstrukcja ma charakter odrębny i uzupełnia model rozvodu oparty na przesłance rozkładu pożycia małżeńskiego, a nie jedynie na braku woli pozostawiania w związku małżeńskim;

¹⁰ Zob. A. Wudarski, Wina w wyroku rozwodowym – konieczność czy anachronizm? Rozważania z perspektywy prawa niemieckiego, w: Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi, red. M. Jagielska, M. Pazdan, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Warszawa 2017, s. 1290; zob. również projekt z 11.6.2013 r. ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (dostępny: <http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/dok?OpenAgent&7-020-676-2013>, dostęp: 2.8.2023 r.). Przeciwno wykreśleniu winy z KRO opowiedzieli się: J. Haberko, Rozwiązanie małżeństwa w drodze „umowy”? Uwagi na tle projektu zmian Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego, ZN BAS 2013, Nr 2, s. 21 i n. oraz J. Wierciński, Opinia prawna dotycząca projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny, Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, ZP BAS 2013, Nr 4, s. 132 i n.

- 2) wina rozkładu pożycia małżeńskiego stanowi element rodzinno-prawnych sankcji określonych w art. 56 § 3, art. 57 oraz 60 § 2 KRO; normy zakodowane we wskazanych przepisach sankcjonują naruszenie obowiązków małżonków wynikających z art. 23 i n. KRO; dalszą konsekwencją wskazanego ujęcia jest uznanie przypisania wina rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym za rodzaj odpowiedzialności prawnej;
- 3) wina rozkładu pożycia stanowiąca element norm sankcjonujących naruszenie obowiązków małżonków nie jest klauzulą generalną, ale elementem konstrukcji prawnych możliwych do badania i opisania metodą formalno-dogmatyczną;
- 4) normy sankcjonowane, których naruszenie jest hipotezą norm sankcjonujących, a tych element stanowi wina rozkładu pożycia, tworzą treść stosunku prawnego małżeństwa typu względnego (dwustronnie zindywidualizowanego)¹¹;
- 5) wina w prawie rozwodowym oraz jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej i karnej jest elementem pewnej struktury zmierzającej do prawnego wartościowania ludzkiego zachowania. Jego wynik staje się podstawą zastosowania sankcji prawnej. Modelem dla prawa cywilnego w tym zakresie (szczególnie deliktu) jest przestępstwo w prawie karnym. Przyjęcie wina jako wspólnej podstawy odpowiedzialności nie oznacza, że zawinienie, jako kryterium oceny ludzkiego zachowania, we wskazanych przypadkach jest tożsame. Oznacza to jednak zbieżność problemów koniecznych do rozwiązania i pól analizy (znaczenie przypisania skutku zachowania – związek przyczynowy, bezprawność, przedmiot zawinienia, okoliczności wyłączające bezprawność i winę itd.). Dekonstrukcja wina rozkładu pożycia i wina jako przesłanki odpowiedzialności cywilnej nie może abstrahować od rozwiązań przyjętych w prawie karnym. Podkreślana powszechnie w cywilistyce konieczność odwołania do prawa karnego m.in. przy definiowaniu wina oznacza, że analiza wina w prawie cywilnym powinna rozpocząć się od dogłębnego ustalenia stanu doktryny prawa karnego. Naświetlone tam problemy istotnie oddziałują na prawo cywilne, a wiele kontrowersyjnych zagadnień w prawie

¹¹ Stwierdzenie, zgodnie z którym prawa i obowiązki wynikające ze stosunku prawnego małżeństwa wiążą tylko jego strony, nie oznacza, że zawarcie małżeństwa (i pozostawanie w nim) nie ma wpływu na inne stosunki, których stronami są małżonkowie (przykładowo, zgodnie z art. 98 § 2 pkt 2 KRO, żadne z rodziców nie może reprezentować dziecka przy czynnościach prawnych między dzieckiem a jednym z rodziców **lub jego małżonkiem**). Wpływ ten wynika z charakteru zawarcia małżeństwa jako zdarzenia cywilnoprawnego, jak również bezwzględnego charakteru praw stanu cywilnego, którego elementem jest pozostawanie w związku małżeńskim.

cywilnym (np. lokalizacja należytej staranności/ostrożności, znaczenie błędu co do faktu i co do prawa, problem poczytalności) stanowi „echo” sporów o konstrukcje prawnokarne;

- 6) z uwagi na specyficzne funkcje winy w prawie rozwodowym nie jest możliwe proste utożsamianie jej z winą jako przesłanką odpowiedzialności cywilnej; wina w prawie zobowiązań musi stanowić jednak punkt odniesienia dla analiz prawnorodzinnych z uwagi na wspólne problemy i pola badawcze;
- 7) specyfika winy rozkładu pożycia – konieczność jej większej niż w prawie zobowiązań subiektywizacji – uzasadnia szersze sięgnięcie do dorobku prawa karnego.

Introduction

The Family and Guardianship Code (FGC) regulations have not been modified since coming into force on 1 January 1965. Despite the passage of almost sixty years, the subject of fault in marital breakdown is non-existent in monographic studies, and exceptionally hard to come by in circumstantial articles¹. This in itself justifies taking up the topic. From the theoretical angle, since an extremely important element of divorce law has eluded dogmatic definition, the need to analyse it may even seem urgent.

Sight of the practical significance of the issue must not be lost either. While according to current Central Statistical Office (GUS) data fault for marital breakdown is found in approximately 20% of divorces cases², this percentage is decreasing³, and the number of cases in which attribution of fault is waived at the unanimous request of the spouses [FGC Art. 57 § 2] constitutes the vast majority⁴. Nevertheless, fault is still adjudicated in several thousand cases a year⁵. This is a very significant number. Further-

¹ For the sake of order, it should be noted that under the earlier provisions of the Family Code of 1950 or the Marriage Law Decree of 1945, doctrinal statements on the subject of fault were also few and fragmentary. From studies on fault in the general context of divorce, and not just certain aspects of it (e.g. the principle of recrimination), see: *J. Poznański*, Wina stron a rozwiązanie małżeństwa, *Głos Sądownictwa* 5/1935, p. 349; *J. Suski*, Wina w rozwodzie, *NP* 10/1962, p. 1314; *S. Szer*, Wina w rozkładzie pożycia małżonków, *NP* 1968/5, p. 724.

² In 2021, out of 60,628 divorces, fault was determined in 12,027 cases, or 19.83%; in 2019 the respective figure were 65,341 divorces and 13,598 determinations, or 20.81%. Data for: CSO Demographic Yearbook 2020 and 2022.

³ As recently as 2006, out of the 71,912 divorces pronounced, rulings on fault were made in 21,522 cases, which represented 29.93%.

⁴ Reasons for requesting no fault for marital breakdown remains an open question. Social changes and the wish to obtain quick and dignified divorce settlements do not seem to be the only considerations. According to a study of court practices, requests for non-declarations of fault for marital breakdown filed by spouses were the preferred solutions; courts, in various ways, often raising serious doubts, tried to induce spouses to make such requests. See *M. Domański*, Powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców w wyroku rozwodowym, *Prawo w Działaniu* 2015 vol. 21, pp. 18 *et seq.*

⁵ Excluding the pandemic years of 2020 and 2021, in which the functioning of the judiciary was severely restricted, the number of divorces has hovered around the 65,000 per year mark for the past ten years.

more, it should be noted that typically, even requests not to seek fault do not stop courts from analysing the issues by trial. This is relevant in view of the principle of recrimination (FGC Art. 56 § 3).

Such a large number of cases carries serious practical problems⁶ which not only are not addressed in family law doctrine, but also, since 6 February 2005⁷, are very seldom considered by the Supreme Court due to the exclusion of the possibility of filing cassation appeals in divorce cases under Civil Procedure Code (CPC) Art. 398² § 2 p. 1.

This study is of strictly constitutive nature. For this reason, the basic method employed is the formal-dogmatic method⁸ which aims at reconstructing the legal norms in force by way of linguistic and logical analytical deduction, and embedding them in the system, thereby reconstituting their inter-relationship⁹. To some extent, a historical method will also be used in an attempt to show that *finding fault* is not a measure introduced into the FGC out of nowhere, but a consecutive stage in the development of Polish divorce law. Though this monograph is devoted exclusively to divorce issues, given the reference in FGC Art. 63¹ §1, it is not irrelevant to grounds of separation.

The aim of this work is to define the notion of fault for marital breakdown, to define the premises for its attribution, and, perhaps above all, to embed it in the Polish family law system, with all due regard to its intended purposes. Although this study strictly relates to domestic law, there are references to foreign literature to flag the interoperative directions being taken, or to support the interpretation of FGC provisions wherever possible and necessary.

Polish subject literature is not short of calls for the abolition of fault for marital breakdown in the divorce law system¹⁰. This study, however,

⁶ See *M. Domański*, Orzekanie o winy w rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym. Raport z badania pilotażowego, Institute of Justice, Warsaw 2017, *passim*.

⁷ Thus, the entry into force of the Act of 22 December 2004 amending the Civil Procedure Code Act and the System of Common Courts Law Act, Journal of Laws of 2005, No 13, item 98.

⁸ On the characteristics of dogmatics as a model of reflection on law see *J. Wróblewski*, Podstawowe problemy metodologiczne dogmatyki prawa, *Studia Metodologiczne* t. 20, 1980, p. 115.

⁹ See *Z. Ziemiński*, Metodologiczne zagadnienia prawoznawstwa, Warsaw 1974, p. 104 *et seq.*; *Z. Ziemiński*, Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych, Warsaw–Poznań 1983, p. 10 *et seq.*; *J. Wróblewski*, Paradygmat dogmatyki prawa a prawoznawstwo, in: *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych* (ed. *S. Wronkowska, M. Zieliński*), Poznań 1990; *J. Stelmach, B. Brożek*, *Metody prawnicze*, Warsaw 2006, p. 32 *et seq.*

¹⁰ See *A. Wudarski*, Wina w wyroku rozwodowym – konieczność czy anachronizm? Rozważania z perspektywy prawa niemieckiego, in: *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi* (eds. *M. Jagielska, M. Pazdan, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar*), Warsaw 2017.

seeks neither to evaluate the usefulness of the concept of fault in divorce law, nor to prejudge whether the current approach should be maintained or changed. These are legal policy issues, and their adoption depends on given worldviews and social assumptions on divorce models in general. In a way, this study topic precedes any discussion on the rationale of modifying the concept of fault in divorce law. It contains an analysis and description of the issue of fault in divorce law, and not an assessment of the model adopted by the legislator. It seems that the issue of what fault for marital breakdown is, what meaning and function it holds, and to what extent and in what way is it part of the matrimonial law system, should first be defined in order to facilitate a more informed and fuller discussion on *the law as it ought to be*. To be sure, the postulates to delete fault for marital breakdown from the FGC have no bearing on the fact that it constitutes the basis of court decisions in thousands of cases heard every year.

Within the constraints of the objectives outlined above, the ensuing reflections shall revolve around the following research theses and assumptions:

- the fault of marital breakdown in the law as it stands, is not the result of the legislator's "unintentional" oversight, who left an element corresponding to the former concept of absolute culpable grounds which is unsuited to the new system of divorce; the current construction is separate from and complementary to the model of divorce based on the ground of marital breakdown and not merely on a lack of will to remain in marriage;
- fault for marital breakdown is subject to family law sanctions set out in FGC Art. 56 § 3, 57 and 60 § 2; the norms encoded in these provisions prescribe sanctions for violating spousal obligations under FGC Art. 23 *et seq.*; a further consequence of this approach is the recognition of the attribution of fault for marital breakdown in a divorce ruling as a kind of legal liability;
- fault for marital breakdown, governed by sanctions for the breach of spousal rights and duties, is not a general clause, but an element of the legal constructions that can be examined and described by formal-dogmatic methods;
- hypothetical sanctioning norms, triggered by breaches of which fault for marital breakdown is an element, govern the legal marriage relationship of the relative (bilaterally individualised) type¹¹;

¹¹ The statement that the rights and obligations arising from the legal relationship of marriage bind only the parties directly entering that relationship, does not mean that it does not have an impact on other relationships to which the spouses are parties (for example, pursuant to FGC Art. 98 § 2, p. 2, neither parent may represent their child in legal actions between the child and one of the parents **or his or her spouse**). This is due to marriage being a civil law event and the absolute nature of civil status, of which remaining in a marital relationship is a constitutive element.

- fault in divorce law, and as a premise for civil and criminal liability, is part of a structure aimed at the legal valuation of human behaviour which determines the basis for the imposition of legal sanctions. The model for civil law in this respect (especially tort) is crime in criminal law. The adoption of fault as a common basis for liability does not mean that culpability, as a criterion for assessing human behaviour, is the same in all cases. It does, however, imply a convergence of the problems to be solved and the fields of analyses to be cultivated (the significance of attributing the effect of behaviour – the causal link, illegality, the predicated culpability, the circumstances excluding illegality and culpability, etc.). The deconstruction of fault for marital breakdown and culpability as a premise for civil liability, cannot diverge from the solutions advanced in criminal law. The necessity to refer to criminal law, *inter alia* when defining culpability as is commonly emphasised in civil law studies, means that an analysis of culpability in civil law should begin with a thorough appreciation of the analogous criminal law doctrine. The problems highlighted there have a significant impact on civil law and many controversial issues in civil law (e.g. the establishment of due diligence/due care norms, the significance of factual error or of the law, the problem of accountability) echo disputes on criminal law constructs;
- due to the specific functions of fault in divorce law, it is not possible to simply equate it with fault as a premise for civil liability; however, fault in contract law must be a point of reference for family law analyses due to the problems and research fields that are common to both;
- the peculiarities of fault in marital breakdown – the need for its greater diversification of circumstances taken into consideration than in contract law – justifies greater recourse to the *acquis* in criminal law.

Rozdział I. Perspektywa historyczna

§ 1. Dawne prawo polskie oraz prawo okresu zaborów

W dawnym prawie polskim zarówno w epoce przedchrześcijańskiej, jak i wczesnochrześcijańskiej¹ rozwody były rozpowszechnione oraz względnie łatwe². W miarę wzrostu znaczenia Kościoła i upowszechniania się kanonicznej koncepcji małżeństwa przez oddanie jurysdykcji w sprawach osobowych małżeńskich w XIII w. sądom duchownym³, liczba rozwodów została ograniczona⁴. Jak podkreślał *P. Dąbkowski*, „mimo zakazu rozwodów przez kościół, zdarzały się w Polsce poszczególne ich wypadki, choć rzadkie. Najwięcej rozszerzyły się one w Polsce za czasów *Stanisława Augusta*”⁵.

¹ *S. Plaza* wskazał, że stan taki występował do XIII w., *tenże*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 1, X–XVIII w., Kraków 2002, s. 235.

² *P. Dąbkowski*, Prawo prywatne polskie, t. I, Lwów 1910, s. 371; *W. Abraham*, Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim, Lwów 1925, s. 11; *J. Bardach*, w: *J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak*, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2000, s. 133; *S. Plaza*, Historia prawa w Polsce, s. 235. Jako przykład wskazywano, że *Bolesław Chrobry* oddalał kolejne żony i zawierał nowe związki małżeńskie (zob. *W. Abraham*, Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim, Lwów 1925, s. 12). Należy zaznaczyć, że uprawnienie do jednostronnego zerwania związku małżeńskiego przysługiwało mężowi (*J. Bardach*, w: *J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak*, Historia ustroju i prawa polskiego, s. 133). Jak wskazał *P. Dąbkowski*, ustanie małżeństwa mogło nastąpić nie tylko przez porzucenie żony, lecz także przez jej sprzedaż (*tenże*, Prawo prywatne polskie, t. I, s. 371).

³ *J. Bardach*, w: *J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak*, Historia ustroju i prawa polskiego, s. 133.

⁴ Zob. *W. Abraham*, Zawarcie małżeństwa, s. 12 i n. W dawnej literaturze prawniczej autorzy niejednokrotnie posługiwali się pojęciem rozwodu, w rzeczywistości odnosząc się do instytucji unieważnienia małżeństwa (tak, jak się wydaje, *T. Ostrowski*, Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego, t. I, Warszawa 1784, s. 203 i n.; *T. Czacki*, O litewskich i polskich prawach, t. II, Kraków 1861, s. 28 i n.). Wskazany brak precyzji potwierdził *P. Burzyński*, Prawo polskie prywatne, t. 2, Kraków 1871, s. 122.

⁵ *P. Dąbkowski*, Prawo prywatne polskie, t. I, s. 371 i n. Autor nie wskazał jednak, czy dotyczyły one również osób wyznania katolickiego oraz przez jakie sądy były orzekane. Podobne informacje przedstawił również *T. Czacki* (O litewskich i polskich prawach, t. II, s. 33 i n.), wskazując nawet szczegółowe dane dotyczące liczby rozwodów. Z uwagi jednak na wskazany powyżej brak precyzji terminologicznej trudno z pewnością ustalić, czy dane te dotyczyły rzeczywiście rozwodów, czy też unieważnienia małżeństwa.

Nowożytny regulacje prawa rozwodowego zaczęły obowiązywać na ziemiach polskich w okresie zaborów. Szczególne znaczenie miało wprowadzenie 1.5.1808 r. Kodeksu Napoleona na terenie Księstwa Warszawskiego⁶. Kodeks ten zrywał z kanoniczną koncepcją małżeństwa jako sakramentu na rzecz umowy cywilnoprawnej⁷. Wejście w życie Kodeksu Napoleona wiązało się z wprowadzeniem jako wyłącznej, formy cywilnej zawarcia małżeństwa oraz wyłącznej jurysdykcji sądów cywilnych w sprawach małżeńskich⁸. Rewolucyjne na ziemiach polskich było również wprowadzenie powszechnej instytucji rozwodu – dostępnej bez względu na wyznanie małżonków⁹. W pierwotnym tekście Kodeksu Napoleona (obowiązującym w Królestwie Polskim do 1825 r.) przewidziano dwa tryby uzyskania rozwodu różniące się przesłankami oraz procedurą. Zgodnie z pierwszym (z przyczyny oznaczonej) rozwód mógł zostać orzeczony¹⁰ z następujących przyczyn oznaczonych w art. 234 i n. KN:

- 1) mąż mógł żądać rozwodu z powodu cudzołóstwa żony (art. 229 KN), a żona mogła żądać rozwodu z powodu cudzołóstwa męża (choć tylko gdy trzymał nałożnicę w domu wspólnym: art. 230 KN);

⁶ Czego dokonano dekretem z 27.1.1808 r., nakazującym zaprowadzenie Kodexu Napoleona od 1. Maia 1808, Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego 1808, Nr 2, s. 53; zob. K. *Sójka-Zielińska*, Kodeks Napoleona. Historia i współczesność, Warszawa 2008, s. 198 i n.

⁷ L. *Domański*, Skutki rozwodu osobiste i majątkowe (cz. 1), GSW 1911, Nr 26, s. 389.

⁸ H. *Konic*, Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskiem (1818–1836), Kraków 1903, s. 5; K. *Sójka-Zielińska*, Kodeks Napoleona, s. 94.

⁹ Należy jednak zauważyć, że rozwiązania rozwodowe Kodeksu Napoleona nie były tak liberalne jak wcześniejsze rozwiązania rewolucyjne zawarte we francuskiej ustawie z 20.9.1792 r. (Loi qui détermine les causes, le mode & les effets du divorce. 20 Septembre 1792, tekst ustawy zob. D. *Dessertine*, Divorcer à Lyon, Lyon 1981, s. 313) – L. *Domański*, Skutki rozwodu (cz. 1); zob. również S.B. *Kitchin*, A history of divorce, London 1912, s. 154 i n.

¹⁰ Zgodnie z art. 2 dekretu z 27.1.1808 r. nakazującego zaprowadzenie Kodexu Napoleona od 1. Maia 1808: „sędziowie cywilni iakiegokolwiek stopnia, w sprawach nowo do nich przychodzących, od dnia 1ego Maja roku bieżącego nie inaczej, tylko podług przepisów i praw tegoż Kodexu Napoleona, wyroki swoje wydawać będą”. Należy uznać, że norma ta statuuje zasadę bezpośredniego działania ustawy nowej. Regulacjom rozwodowym Kodeksu Napoleona były poddane również małżeństwa zawarte przed jego wejściem w życie. Należy jednak zwrócić uwagę na art. 16 dekretu z 10.10.1809 r. Ustawa przechodnia (Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego, Nr 14, 1810/11, s. 84), zgodnie z którym: „w sprawach rozwodowych, w których przed pierwszym Maia roku 1808, Istrukcyja pierwszhey Instancyj, przynajmnihey ukończoną została, nie mogą być zastosowane przepisy Tytułu VI Xsięgi pierwszhey Kodexu Napoleona, lecz w tych należy postępować podług przepisów dawniyszeych”. Zob. P. *Pomianowski*, Rozwód w XIX wieku na centralnych ziemiach polskich. Praktyka stosowania Kodeksu Napoleona w latach 1808–1852, Warszawa 2018, s. 65.

2) każde z małżonków mogło żądać rozwodu z przyczyny gwałtów, srogości i ciężkich obelg drugiego (art. 231 KN), jak również skazania drugiego małżonka na karę hańbiącą (art. 232 KN).

Drugi tryb (z wzajemnego zezwolenia – art. 275 i n. KN) został przewidziany dla sytuacji, gdy wzajemne i trwające zezwolenie małżonków, wyrażone w sposobie prawem przepisany, pod warunkami i po doświadczeniach, jakie prawo oznacza, dowiedzie dostatecznie, że życie wspólne jest im nieznośne i że jest nieodzowna przyczyna rozwodu (art. 233 KN)¹¹.

Podstawowym trybem rozwiązania małżeństwa był proces z powództwa małżonka niewinnego przeciw małżonkowi, który dopuścił się czynu stanowiącego ustawową przyczynę rozwodu¹². Rozwiązanie małżeństwa za wspólną zgodą było istotnie ograniczone. Mogli z niego skorzystać tylko małżonkowie, którzy pozostawali w związku małżeńskim co najmniej przez 2 lata (art. 276 KN), mąż musiał ukończyć 25 lat, a żona 21 (art. 275 KN). Ponadto rozwód w tym trybie nie był dopuszczalny po upływie 20 lat trwania małżeństwa lub gdy żona osiągnęła wiek 45 lat (art. 277 KN). Do orzeczenia rozwodu konieczne było również uzyskanie zezwolenia rodziców albo dalszych wstępnych (art. 278 KN)¹³.

Ustawodawca francuski nie postęgiwał się w szerokim zakresie pojęciem winy (jedynie art. 298 Kodeksu Napoleona stanowił o „stronie

¹¹ Treść przepisów na podstawie tłumaczenia *F.K. Szaniawskiego*: *Kodex Napoleona, Code Napoléon, Codex Napoleonis*, Warszawa 1813. W tekście pracy brak jest informacji o autorstwie. Podają za: *A. Rosner*, *Pierwsze polskie tłumaczenia Kodeksu Napoleona*, w: *K. Sójka-Zielińska*, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 280 oraz *M. Wismont, E. Woźniak*, *Dziewiętnastowieczne tłumaczenia Kodeksu Napoleona wobec tradycji polskiej terminologii prawniczej*, *Prace Językoznawcze* 2020, t. XXII, Nr 4, s. 256.

¹² Oba tryby znacząco różniły się regulacjami proceduralnymi. Jak wskazał *H. Konic* w odniesieniu do rozwodu za obopólną zgodą, „formalności w tej mierze były o wiele zawilsze, niż przy rozwodach, wywołanych jedną z przyczyn, ustawowo przewidzianych”, *tenże*, *Prawo małżeńskie obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1924, s. 17. Jak podkreślił *P. Pomianowski* (z powołaniem na *J.B. Treilharta* i *H. Le Goasguena*) z uwagi na te formalne zawilności oraz obostrzenia materialnoprawne, rozwód z wzajemnego zezwolenia był dostępny tylko dla najzamożniejszych, zob. *P. Pomianowski*, *Rozwód w XIX wieku na centralnych ziemiach polskich. Praktyka stosowania Kodeksu Napoleona w latach 1808–1852*, Warszawa 2018, s. 142.

¹³ Zob. *F.K. Szaniawski*, *Jak przepisy Kodexu Napoleona o rozwodach rozumianými być mają*, Warszawa 1811, s. 15. Po restauracji Burbonów rozwody we Francji zostały zakazane ustawą z 8.5.1816 r. Ponowne przywrócenie rozwodów nastąpiło ustawą z 27.7.1884 r. („prawo Naqueta”: *Loi qui rétablit le Divorce.*); zob. *N. Dissaux*, w: *Encyclopédie Dalloz. Répertoire de droit civil, Divorce: cas de divorce*, 10.2021, Nb 6. Wśród podstaw pominięto jednak art. 233 Kodeksu Napoleona – rozwód za obopólną zgodą (*L. Domański*, *Skutki rozwodu*, s. 451).

winnej”). Posłużono się pojęciami „małżonek rozwód otrzymujący” oraz „małżonek, przeciwko któremu rozwód był dozwolony” (art. 299, 300, 301 KN). Sama konstrukcja przesłanek orzeczenia rozwodu przesądzała jednak, że z wyroku orzekającego rozwód zawsze wynikało, który z małżonków ponosił winę¹⁴.

Niezwykle istotne z punktu widzenia niniejszych rozważań wydaje się wskazanie skutków orzeczenia rozwodu. Rozwiedzeni małżonkowie, bez względu na przyczynę, nie mogli ponownie zawrzeć ze sobą małżeństwa (art. 295 KN). Jeżeli rozwód został orzeczony za obopólną zgodą, żadne z nich nie mogło zawrzeć nowego małżeństwa przed upływem 3 lat od jego orzeczenia (art. 297 KN). Gdy przyczyną rozwodu było cudzołóstwo, małżonek, który się go dopuścił, nie mógł zawrzeć małżeństwa z osobą, z którą utrzymywał taką relację (art. 298 KN). W art. 298 Kodeksu Napoleona przewidziano niespotykaną w prawie prywatnym normę, przewidującą, że sąd w wyroku rozwodowym skazywał żonę, która dopuściła się cudzołóstwa, na zamknięcie w domu poprawy na okres od 3 miesięcy aż do 2 lat¹⁵.

Negatywne skutki rozwodu silniej dotyczyły małżonka winnego¹⁶. Ten, przeciwko któremu rozwód został orzeczony, tracił korzyści uzyskane od drugiego małżonka wynikające z umowy małżeńskiej (art. 299 KN). Małżonek otrzymujący rozwód natomiast zachowywał korzyści zapewnione mu przez współmałżonka, chociażby były wzajemne (art. 300 KN). Rozwiązanie takie stanowiło odstępstwo od ogólnych przepisów o darowiznach i miało również na celu ukaranie małżonka winnego¹⁷. W przypadku gdy małżonkowie nie zastrzegli sobie żadnych korzyści albo nie były one wystarczające do utrzymania się małżonka otrzymującego rozwód, sąd mógł przyznać mu z majątku drugiego pensję alimentarną (art. 301 KN)¹⁸.

Zasadniczo sąd powierzał dzieci małżonkowi zyskującemu rozwód, a więc niewinnemu (art. 302 KN). Interesujące rozwiązanie o charakterze penalnym przewidziane zostało w art. 305 KN. W przypadku orzeczenia rozwodu z wzajemnego zezwolenia, z mocy prawa połowa majątku każdego z małżonków przechodziła na rzecz dzieci zrodzonych z małżeństwa. Rodzice zachowywali jednak użytkowanie tej połowy majątku aż do peł-

¹⁴ *J. Poznański*, *Wina stron*, s. 352.

¹⁵ Wskazane rozwiązanie nie znalazło się już w brzmieniu nadanym ustawą z 27.7.1884 r. [zob. *L. Domański*, *Skutki rozwodu* (cz. 5), s. 451].

¹⁶ Jak wskazał jeden z twórców Kodeksu Napoleona, *J.B. Treilhard*, w motywach prawodawczych, „małżonek winny sam stawia siebie w rzędzie niewdzięczników i jako taki właśnie powinien być traktowany”, cyt. za *L. Domański*, *Skutki rozwodu* (cz. 2), s. 405.

¹⁷ Zob. *L. Domański*, *Skutki rozwodu* (cz. 2), s. 405.

¹⁸ Zob. *H. Konic*, *Prawo małżeńskie*, s. 18.

noletności dzieci z obowiązkiem lożenia na ich wyżywienie, utrzymanie i wychowanie. Rozwiązanie takie nie uszczuplało innych korzyści, jakie mogły być zapewnione w umowie majątkowej rodziców¹⁹. Jak podkreślił L. Domański: „Jest to jedyny w swoim rodzaju przypadek konfiskacji majątku rodziców na korzyść dzieci (...). Artykuł 305 (...) stanowi koronę rozporządzeń kodeksu, normujących skutki cywilne rozwodu względem małżonków, podług z góry zakreślonego planu walki z rozwodami”.

Rozwiązania rozwodowe Kodeksu Napoleona obowiązywały na ziemiach polskich do 1825 r., a więc do chwili wejścia w życie KC KP²⁰. Zgodnie z art. 249 KC KP rozwiązanie małżeństwa, podobnie jak jego unieważnienie, możliwe było orzeczeniem sądu cywilnego, jednak na podstawach materialnych regulacji wyznaniowych. Rozwód był więc dopuszczalny wyłącznie dla osób, których wyznanie dopuszczało rozwody (np. protestantów).

Analizując zarysowane rozwiązania dawnego prawa francuskiego obowiązującego na ziemiach polskich, należy podkreślić, że przyjęto model *numerus clausus* przesłanek orzeczenia rozwodu, które zostały opisane ściśle. Wszystkie przesłanki²¹ albo stanowiły czyny małżonka (cudzołóstwo, gwałty, srogość, ciężkie obelgi), albo były z takimi czynami ściśle powiązane (skazanie na karę hańbiącą). Wśród przesłanek rozwodowych brak było zdarzeń niebędących czynami, przykładowo zapadnięcia na choroby, a więc okoliczności, co do których winy małżonkowi nie można przypisać.

W rozwiązaniach Kodeksu Napoleona nie rozróżniono dokonania określonego czynu przez małżonka (element obiektywny) oraz zawinięcia tego czynu (element subiektywny). Małżonkiem winnym był małżonek, który dokonał czynu określonego w hipotezach norm zawartych w art. 229, 230, 231, 231 KN. Pojęcia przesłanek rozwodu oraz winy małżonka w praktyce się pokrywały. Dokonanie określonego czynu przez małżonka otwierało możliwość żądania orzeczenia rozwodu przez drugiego. W toku procesu rozwodowego nie dochodziło do badania i roztrząsania całego pożycia małżeńskiego, jak również skutków dokonania określonych czynów przez małżonka pozwanego. Chodziło jedynie o udowodnienie popełnienia przewidzianego w Kodeksie czynu przez małżonka pozwanego. Stwierdzenie o konieczności udowodnienia winy w procesie rozwodowym należy tak właśnie rozumieć.

¹⁹ *Tamże*.

²⁰ Wszedł w życie 1.1.1826 r., KC KP przywracał religijną koncepcję małżeństwa (zob. H. Konic, *Prawo małżeńskie*, s. 33).

²¹ Przy rozwodzie z przyczyny oznaczonej orzekanym w procesie: z powództwa małżonka niewinnego, przeciwko małżonkowi, który dopuścił się czynu stanowiącego ustawową przyczynę.

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl